

ELS RELATS EVANGÈLICS DE LA RESURRECCIÓ DE JESÚS

Armand PUIG i TÀRRECH

Adreça: Diputació, 231
08007 BARCELONA
E-mail: dega@teologia-catalunya.cat

Resum

Les notícies al voltant de la resurrecció de Jesús tenen un caràcter fragmentat i dispers. Tant els relats del sepulcre buit com els relats de les aparicions són diversos però no forasters entre si. Hi ha un fil roig, sovint imperceptible, que assenyala, en ells, la bipolaritat fe-història. Els relats del sepulcre buit s'inicien amb una dificultat que desconcerta i deixa sense resposta: un sepulcre que havia estat tancat ara és obert. La resposta al desconcert de les dones tan sols pot ser temperat per un missatge celestial. Elles s'han endinsat en l'àmbit metaterrenal (el món insondable de la mort) i només d'allà (del món celestial i lluminós) els pot venir la claror que necessiten. El missatge a les dones ve del mateix Jesús (cristofania). Tan sols posteriorment el querigma de Pasqua s'ha introduït en aquest missatge i el missatge s'ha convertit en una angelofania. Pel que fa als deixebles masculins, cal que hi hagi igualment una presència tangible que els arrenqui de la incredulitat i els porti al reconeixement, que els faci sortir de la inactivitat clandestina i els empenyi a la missió. El reconeixement del ressuscitat pels deixebles es va obrint pas a mida que les aparicions d'aquell se succeeixen i la seva visita és compartida i transmesa com una experiència històrica i real en el marc de la comunitat cristiana naixent. La gamma de les aparicions als deixebles (a persones concretes i a grups reduïts però també a un gran grup, 1Co 15,6) mostra que la tradició ha seguit camins no uniformes i, malgrat tot, no divergents.

Paraules clau: Relats, resurrecció, sepulcre buit, aparicions, querigma pasqual.

Abstract

The information concerning the resurrection of Jesus is of a fragmentary and scattered nature. The narratives both of the empty tomb and of the resurrection appearances are varied though not totally unrelated. There is a thread that links them, often imperceptibly, letting their two-fold faith–history basis be seen. The beginning of the narratives of the empty tomb set out a disconcerting problem: a tomb that was closed is now open. The consternation of the women can only be answered by a message from heaven. They have entered a meta-terrestrial dimension (the inscrutable world of death) and it is only from the heavenly world of light that the enlightenment they need can come. The message for the women comes from Jesus himself (a Christophany). It was only later that the Easter kerygma was introduced into this message and that the message was changed into an angel appearance (an angelophany). As for the male disciples, they also need a tangible presence to pull them out of their unbelief and lead them to recognition, to remove them from their secret activity and cause them to go out on their mission. The disciples' recognition of the resurrected one advances in step with his appearances to them, and within the new Christian community they share and pass on their visions of him as a historical and real experience. The range of appearances to the disciples (to specific persons and to small groups but also to a large group, I Cor 15.6) shows that the tradition developed in ways that were not uniform and yet not contradictory, either.

Keywords: *Narratives, resurrection, empty tomb, appearances, Easter kerygma.*

Des del primer moment del cristianisme la resurrecció de Jesús s'erigeix en la qüestió crucial. L'adhesió a Jesús com a Fill poderós de Déu i Senyor universal passa necessàriament per una afirmació de fe sobre la seva condició de «vivent per sempre» al costat de Déu. Així es troba en la fórmula pre-paulina de Rm 1,3-4 («entronitzat com a Fill poderós de Déu en virtut de la seva resurrecció d'entre els morts») i en l'himne, també anterior a Pau, integrat en la carta als Filipencs: «Per això Déu l'ha exaltat... perquè... tots els llavis reconguin que Jesucrist és Senyor...» (2,9-11). D'altra banda, el fet d'afirmar una doble figura divina, una doble senyoria, la de Déu i la de Jesús, mai no ha estat vista com un esberlament del credo monoteista, tal com testimonia una altra fórmula pre-paulina que Pau introdueix en la Primera carta als Corintis: «Per a nosaltres hi ha un sol Déu, el Pare,... i hi ha un sol Senyor, Jesucrist...» (8,6).¹

L'afirmació del fet («resurrexit») no presenta cap dubte en els autors del NT. Amb la mateixa naturalitat, i vehemència, manifesten que Jesús ha mort crucificat i que Déu l'ha ressuscitat d'entre els morts, donant a totes dues proposicions el mateix gruix de realitat. Hom diria que col·loquen ambdues

1. Vegeu L. HURTADO, *Lord Jesus Christ. Devotion to Jesus in Earliest Christianity*, Grand Rapids – Cambridge: Eerdmans 2003; igualment, R. BAUCKHAM, *God Crucified*, Carlisle: Paternoster 1998.

afirmacions al mateix nivell de lectura i d'interpretació, fins al punt que un autor com Mateu qualifica la mort de Jesús d'esdeveniment de naturalesa escatològica (fenòmens còsmics, resurrecció dels sants, 27,51-53) i, d'una manera semblant, fa acompanyar la resurrecció de Jesús d'un terratrèmol i d'una angelofania (28,2-4). En efecte, la crítica històrica dels evangelis remarca amb raó que, exceptuant l'Evangeli de Pere (35-44), no hi ha cap relat del fet de la resurrecció. Amb altres paraules, l'Església dels quatre primers segles només ha acceptat dins el cànon aquells evangelis que no s'han atrevit a traspassar la llinda d'allò que és «in-explicable», d'allò que no es pot explicar.

Tanmateix, aquests mateixos evangelis, anomenats canònics (i el llibre dels Fets dels Apòstols), han construït sengles relats sobre dos motius relacionats amb la resurrecció de Jesús: la descoberta del sepulcre buit del crucificat i les aparicions del ressuscitat als seus deixebles. Aquesta és la base «històrica» sobre la qual reposa el querigma, l'anunci nuclear cristià, el qual postula la continuïtat estricta entre aquell que ha mort a la creu i ha estat sepultat i aquell que ha estat ressuscitat i s'ha aparegut a diversos seguidors (persones i grups) (vegeu 1Co 15,3-8). Per tant, si no hi ha querigma sense resurrecció, si no hi ha fe sense història, cal fer-se la pregunta sobre com, amb què, per què i per a què han estat construïts els relats evangèlics que tenen per tema la resurrecció de Jesús. Com ja ha posat en evidència Larry Hurtado, aquests relats constitueixen un terreny privilegiat per a analitzar la intersecció entre fe i història, entre el Crist confessat i el Jesús arrelat en els esdeveniments històrics concrets —l'un i l'altre, objecte de la confessió de fe, en expressió coneguda de Gerd Theissen.²

1. EL SEPULCRE BUIT

Comprendre la tradició de Jesús pel que fa als relats de la resurrecció presenta dificultats especials. Mentre que en el conjunt dels relats evangèlics de Mateu, Marc i Lluc és evident el caràcter sinòptic d'un nombre considerable d'unitats literàries o perícopes, en el cas particular dels relats de la resurrecció la comparació entre aquests tres evangelis palesa diferències evidents. La complexitat del tema augmenta si s'eixampla la comparació fent-hi entrar els

2. «The whole story of Jesus (the historical Jesus and the Christ believed to have risen) is the foundation of Christian faith» (G. THEISSEN – A. MERZ, *The Historical Jesus. A Comprehensive Guide*, London; SCM 1998 [alem. 1996], p. 513).

relats sobre la resurrecció de Jesús que es troben en l'Evangeli segons Joan. Malgrat això —i potser per això— ens proposem en aquest estudi de considerar alhora els quatre evangelis canònics, que contenen els quatre relats més antics sobre la resurrecció de Jesús.³

Comencem pels relats al voltant del tema del sepulcre buit. Els textos a considerar són: Mt 28,1-10; Mc 16,1-8; Lc 24,1-12; Jn 20,1-18. Sembla que en aquests textos —i aquesta és la hipòtesi que presentem— s'hi reflecteix una seqüència narrativa, un fil conductor format per tres moviments narratius, que articularà la nostra exposició: *a*) la descoberta, per part de les dones (o d'una dona), del sepulcre de Jesús amb la pedra apartada i, per tant, sense el cos de Jesús a dintre; *b*) el missatge, adreçat a les dones (o a una dona), per un personatge o uns personatges celestials, que o bé ja són allà o bé se'ls presenten; *c*) la reacció de les dones (de la dona) davant el missatge celestial, i la reacció dels deixebles masculins a la notícia comunicada per les dones (la dona).

1.1. *El sepulcre de Jesús és obert*

Els quatre relats comencen dient que les dones van al sepulcre després del repòs del dissabte prescrit per la Llei jueva.⁴ Les intencions que porten són diverses segons les fonts: o bé ungir el cos de Jesús (Mc i Lc) o bé visitar el sepulcre i fer planys pel difunt (Mt) —cal suposar això mateix de l'anada de Magdalena al sepulcre (Jn).⁵ En el cas de la unció, el relat de Mc planteja, amb una pregunta retòrica, com s'ho faran les tres dones per a fer rodolar la pedra que tanca la tomba (Mc 16,3); però, en Lc, això no sembla ser una dificultat —potser perquè en el relat lucà les dones són un grup nombrós? En qualsevol cas, el primer que «veuen» les dones és que el sepulcre és obert: la pedra que el tancava ha estat apartada (Mc 16,4; Lc 24,2; igualment Jn 20,2). Notem que les dones són definides unànimement com a persones que «busquen» Jesús, el crucificat (vegeu Mc 16,6; Mt 28,5; Lc 24,5; Jn 20,15). Aquest terme expres-

3. Aquesta consideració complexiva dels quatre evangelis és una dada emergent, i ben innovadora, en l'actual recerca exegètica. Vegeu, per exemple, S. GUIJARRO OPORTO, *Los cuatro evangelios* (BEB 124), Salamanca: Sígueme 2010.

4. Sobre les dones en els relats sinòptics de la resurrecció, vegeu el meu article «Les dones en els relats sinòptics de la resurrecció», *Butlletí ABCat*, sup. 7 (1994) 87-104.

5. Segons Jn, la unció del cos de Jesús ja ha estat duta a terme amb les cent lliures de mirra i àloes portada per Nicodem (19,39-40). El tema de la unció és inexistent en Mt. Aquí les dones van al sepulcre aparentment a plorar Jesús (vegeu Jn 11,31). Vegeu EvPe 54.

sa i unifica la intenció final de totes elles: la decisió, amarada per la pietat i l'afecte envers Jesús, d'anar al seu sepulcre, tan bon punt s'acabi el repòs del dissabte.

Davant el fet que la pedra ha estat apartada, les dones volen saber què ha passat. Segons Mc entren sense vacil·lar a la cambra sepulcral, «tallada a la roca» (Mt 27,60; Mc 15,46; Lc 23,53) i, precisa el relat lucà, resten del tot «perplexes» (Lc 24,4). Segons Mt, tot resta clar des del primer moment: les dones testimonien que és un àngel el responsable de fer rodolar la pedra que tanca el sepulcre. Segons Jn, al sepulcre hi ha anat una sola dona (Maria de Magdala), i aquesta, en adonar-se que és buit, no hi entra sinó que se'n va corrents a buscar ajuda en els deixebles masculins.

Així, doncs, les explicacions que les dones troben al fet que el sepulcre sigui obert, són dues: una de celestial i una altra de terrenal. Mt representa l'explicació celestial: l'àngel del Senyor baixa del cel i fa rodolar la pedra —davant les dones, tret implícit del text— enmig d'un gran terratrèmol (28,2). Es tracta d'una teofania amb tons còsmics, la qual qualifica la resurrecció de Jesús com d'una acció poderosa del Senyor, és a dir, de Déu, per mitjà del seu àngel, que comporta la desfeta total dels seus enemics —els guardes, posats per Pilat i els dirigents jueus, queden «com morts»— i la reivindicació d'aquesta acció en Jesús —definit com aquell que ressuscita d'entre «els morts» (28,7)—.⁶ Jn representa l'explicació terrenal: si el sepulcre és obert, això significa que algú s'ha emportat el cos de Jesús. Aquesta és la conclusió immediata i convençuda de Maria Magdalena, que ella corre a comunicar a Pere i a Joan. La pregunta és, doncs: qui s'ha emportat el cos de Jesús? Igualment, Mc i Lc es mouen en el registre de l'explicació terrenal, però aquí les dones entren totes soles dins el sepulcre. La seva pregunta, que, a diferència de Jn, no anticipa cap resposta, és aquesta: si el sepulcre és obert, què se n'ha fet, del cos de Jesús?

En resum, en la majoria dels relats (Mc, Lc i Jn) el fet que la pedra del sepulcre hagi estat apartada constitueix una pregunta i no una resposta, interroga i no prova, obre el tema i no el tanca. Cal una explicació.

6. D'una manera semblant, en l'Evangeli de Pere (35-42) dos «homes» o «joves» baixen del cel amb gran resplendor, i la pedra del sepulcre s'aparta tota sola. Entren al sepulcre i s'enduen Jesús al cel, seguits per una creu. Els soldats, però, estan ben desperts: així podran explicar fil per randa tot l'esdeveniment com a testimonis imparcials! El text palesa una neta intenció apològica. Els soldats fan aquí la funció de testimonis, que en Mt desenvolupen les dones.

1.2. *L'explicació-missatge celestial*

La resposta arriba mitjançant el missatge d'un personatge —o personatges— celestial i gloriós que parla a les dones. Així succeeix en *tots* els relats del sepulcre buit. En Mt és l'«àngel del Senyor», resplendent i amb vestits blancs (28,3). En Mc és «un jove» que també porta vestits blancs (16,5). En Lc són «dos homes» amb vestits resplendents (24,4). En Jn també es parla de «dos àngels» amb vestits blancs (20,12). La posició d'aquest/s ésser/s celestial/s té una plena relació amb el sepulcre: o bé està/an «assegut/s» dins el sepulcre, al lloc on havia estat posat el cos de Jesús (Mc i Jn), o bé està «assegut» damunt la grossa pedra que el tancava (Mt). Tan sols Lc no es pronuncia explícitament sobre la ubicació dels dos éssers celestials, però quan es presenten a les dones, aquestes han entrat al sepulcre i no es diu que n'hagin sortit.⁷ Per tant, el personatge —o personatges— celestials és dins el sepulcre o cambra sepulcral (Mc, Jn i, probablement, Lc) o bé fora, damunt la pedra que el tancava (Mt).⁸

En resum, la identitat, els vestits que porten i la posició que ocupen en relació al sepulcre expressen, per part dels personatges celestials vinculats amb el sepulcre, victòria i domini sobre la mort. Són éssers vius dins el reialme de la mort i assenyalen així la transformació d'aquell sepulcre: d'estatge de mort passa a ser estatge de vida; era «habitat» per un cadàver, enmig de la tenebra i del silenci, i ara és «habitat» per éssers vius, amb vestits blancs i resplendents, i amb paraula.

En efecte, aquests personatges celestials comuniquen un missatge a les dones, les quals, pel seu costat, són dins el sepulcre (Mc i Lc) o bé en són fora (Mt i Jn).⁹ Aquest missatge és diversificat. En Mc i en Mt el missatge és doble, genèric i específic: hi ha un missatge genèric, el contingut del qual és *de facto*

7. Lc sempre està atent als seus destinataris de l'ampli món hel·lenístic-romà, per a la majoria dels quals un sepulcre no és una cambra subterrània amb diversos nínxols tancada per una pedra grossa que rodola (enterrament col·lectiu) sinó un sarcòfag o forat o cova amb una llosa que el tanca (enterrament individual) (vegeu Jn 11,38). D'aquí que no Lc deixi clara la ubicació dels dos personatges celestials.

8. Aquesta diferència és poc important, com es dedueix de les paraules de l'àngel a les dones en Mt 28,6: «Veniu, mireu el lloc on l'havien posat». Les dones, que són fora del sepulcre, són convidades a «mirar» dintre (comp. Jn 20,11) i a verificar que el sepulcre, efectivament, és buit, no conté cap cadàver.

9. De fet, o bé les dones són dins el sepulcre amb el/s personatge/s celestial/s (Mc i Lc) o bé són a fora amb el mateix personatge (Mt). Tan sols en Jn, Magdalena és a fora i els àngels són a dins; però, fins i tot aquí, Magdalena s'ajup i «mira» dintre el sepulcre (Jn 20,11; comp. Mt 28,6): és aleshores que hi veu els dos àngels.

el querigma pasqual (el crucificat ha ressuscitat), i hi ha un missatge específic, adreçat als deixebles masculins, particularment els Dotze (el ressuscitat els precedeix a Galilea, on el veuran, tal com els va dir). És aquest missatge específic que les dones han de comunicar als deixebles. En Mt, a més, aquest missatge específic als deixebles masculins serà reprès per Jesús quan s'aparegui a les dones que se'n van del sepulcre (Mt 28,10). En Lc el missatge celestial o «angèlic» (vegeu Lc 24,23) és tan sols genèric, i el seu contingut torna ser, com en Mc i en Mt, el querigma pasqual. No hi ha esment d'aparicions de Jesús a Galilea, i, per tant, les dones no reben l'encàrrec directe de comunicar res d'específic als deixebles.¹⁰ En Jn els àngels adrecen a Magdalena una simple pregunta («dona, per què plores?») (20,13), que Jesús reprendrà exactament quan s'aparegui a la deixeblla (v. 15). Per tant, els àngels, en Jn, tenen un missatge menor per a la Magdalena, no per als deixebles. El missatge específic als deixebles vindrà de llavis de Jesús mateix (v. 17).

Així, doncs, els textos ofereixen sis missatges adreçats a les dones que han anat al sepulcre i que l'han trobat obert, amb la pedra apartada: quatre dels missatges provenen d'un o de dos personatges celestials (Mc 16,6-7; Mt 28,5-7; Lc 24,5-7; Jn 20,13) i dos missatges més provenen del mateix Jesús (Mt 28,10; Jn 20,17). Notem que tots aquests missatges estan relacionats amb la descoberta del sepulcre buit. Per tant, la descoberta d'aquest sepulcre desencadena fins a sis explicacions celestials que s'hi relacionen. D'altra banda, els relats evangèlics no es limiten a referir un element històricament provat —la descoberta, per part de les dones, que el cos de Jesús no és al sepulcre—¹¹ sinó que insisteixen que hi ha, en darrer terme, una comunicació, d'origen celestial, que explica què ha passat dins aquest sepulcre. En efecte, com acabem de veure, el contingut dels sis missatges referits en els evangelis és doble: genèric i específic. Considerem-lo ara amb més detall.

El contingut genèric s'identifica amb el querigma pasqual (el crucificat ha ressuscitat), amb l'esment especial de la desaparició del cos de Jesús del

10. Notem que el querigma pasqual, present en Lc 24,5-7, serà comunicat més tard pel mateix Jesús, quan s'aparegui als deixebles (24,46). També aquí hi ha un doblatge. D'altra banda, Lluc dissenya el seu text com un viatge (una «ascensió», Lc 9,51) de Jesús des de Galilea a Jerusalem i des de Jerusalem al cel (vegeu el meu article «Les voyages à Jérusalem [Lc 9,51; Ac 19,21]», en J. VERHEYDEN (ed.), *The Unity of Luke-Acts* [Bibliotheca Ephemeridum Theologiarum Lovaniensium CXLII], Leuven: Peeters 1999, 493-505). Per tant, en aquest esquema no hi cap el missatge específic que es troba en Mt i en Mc, segons el qual els deixebles masculins han d'anar a Galilea.

11. La Tercera recerca ha rehabilitat, amb arguments suficients, la historicitat del sepulcre buit. Vegeu, a tall d'exemple, J. D. G. DUNN, *Jesus remembered* (Christianity in the Making 1), Grand Rapids – Cambridge: Eerdmans 2003, 828-841.

sepulcre on l'havien dipositat: «No és aquí» (Mc 16,6; Mt 28,6; Lc 24,6). Jn ho formula amb una pregunta insistent de Magdalena: «On l'han posat (després d'endur-se'l)?» (20,2.13.15). Mt i Mc esmenten la seqüència completa de les tres accions de què ha estat objecte el cos de Jesús: «crucificat», «dipositat (al sepulcre)», «ressuscitat».¹² Lc s'hi aproxima: «crucificat», «objecte de recerca entre els morts», «ressuscitat». A més, Lc esmenta l'anunci del mateix Jesús, fet anteriorment a Galilea, per tal de justificar la seqüència mort-resurrecció (24,6b-7). Jn, pel seu costat, remet a l'Escriptura, el lloc privilegiat de la paraula i de l'acció de Déu: «Jesús havia de ressuscitar d'entre els morts» (20,9).

En resum, els quatre relats evangèlics del sepulcre buit introdueixen, de maneres diverses, el tema del querigma pasqual (la mort i resurrecció de Jesús) i el presenten com a resultat del disseny diví. Aquest disseny és expressat per personatges celestials (Mc, Lc), en particular per la veu autoritzada de l'àngel del Senyor (Mt) i, sobretot, per la mateixa Escriptura, màxima expressió del voler diví, citada per l'autor del relat de Jn.

El contingut específic dels missatges adreçats a les dones té com a destinataris els seguidors masculins de Jesús: «els seus deixebles» (Mc 16,7; Mt 28,7), anomenats «els meus germans» pel mateix Jesús (Mt 28,10; Jn 20,17), i «Pere» (Mc 16,7).¹³ Les dones (una dona, en el cas de Jn) reben l'ordre d'anar a trobar els deixebles i comunicar-los el missatge exacte de Jesús, formulat en tercera persona pel missatger celestial (Mt 28,7; Mc 16,7) o bé en primera persona per Jesús mateix (Mt 28,10; Jn 20,18).¹⁴ Notem que el missatge té alguna cosa a veure amb el futur de Jesús i dels deixebles, i amb la relació entre ells i aquell. L'horitzó del missatge és comú. La diferència està en el seu contingut. Mentre que en Jn no s'anuncia cap trobament dels deixebles amb Jesús, en Mt i en Mc el missatge es refereix al retrobament entre l'un i els altres, que es realitzarà

12. Mc 16,6: *estaurômenon, ethêkan auton, êgerthê*. Les tres formes tenen un significat passiu (encara que la segona no sigui morfològicament passiva). Notem els tres actors diferenciats que les protagonitzen: «ha estat crucificat» (pels adversaris), «ha estat dipositat al sepulcre» (pels amics), «ha estat ressuscitat» (per Déu).

13. En Lc, com ja hem observat, no hi ha missatge específic.

14. Notem la semblança entre les fórmules d'encapçalament del missatge que les dones (la dona) han de comunicar en Mt (28,10: *mê fobeisthe ypagete apageilate tois adelfois mou*, «no tingueu por, aneu, anuncieu als meus germans») i en Jn (20,17: *mê mou haptou... poreuou de pros tous adelfous mou kai eipe autois*, «no em retinguis... vés [a trobar] els meus germans i digues-los»).

a Galilea en forma d'aparició: «allà el veureu» (Mc 16,7; Mt 28,7), «allà em veuran» (Mt 28,10).¹⁵

Ara bé, a l'inici, el missatge es refereix a l'estatus de Jesús ressuscitat: «Ell us precedeix a Galilea (*proagei hymas eis tèn Galilaian*)». La frase, en virtut de la doble valència de la preposició *eis* en el grec koinè (direcció i situació), assenyalava no tan sols que Jesús serà el primer d'arribar a Galilea, sinó que a Galilea, el lloc de la crida i de la missió, ell continuarà (caminant i) anant davant els seus deixebles. El ressuscitat no ha dimitit de la seva condició de Mestre: el ministeri pre-pasqual es perllonga ara, ja que el ressuscitat continua al capdavant dels seus.¹⁶ També en Jn l'estatus de Jesús ressuscitat amb relació als seus deixebles (moviment i ubicació final) explica la frase de 20,17: «Pujo (*anabainô*) al meu Pare, que és el vostre (*hymôn*) Pare, al meu Déu, que és el vostre (*hymôn*) Déu.» D'entrada, la frase sembla indicar l'allunyament de Jesús dels seus per anar-se'n al Pare, però, vista de més a prop, s'hi adverteix un èmfasi: el Pare, que és Déu, és tant «meu» (de Jesús) com «vostre» (dels deixebles). Aquesta precisió matisa la separació i explica l'estatus de Jesús ressuscitat pel que fa als seus deixebles.¹⁷

En resum, el missatge específic donat a les dones i als deixebles s'orienta cap a l'estatus present i futur del Jesús enaltit, que s'entén com un moviment («precedir», Mt i Mc; «pujar», Jn) i una ubicació («Galilea», Mt i Mc; «el Pare i Déu», Jn). Les formulacions són, doncs, diverses, tot i les semblances estructurals de fons. D'altra banda, tan sols en Mt i en Mc, no en Jn, el missatge específic donat a les dones apunta vers el fet puntual de les aparicions del ressuscitat a Galilea: allà els deixebles el veuran.

15. Com veurem, «veure» (*oraô*) és el verb típic de les aparicions. També EvPe 58-60 esmenta l'anada de (alguns) deixebles a Galilea, concretament de Pere, Andreu i Leví, després de la resurrecció de Jesús i, pel que sembla, abans de cap aparició.

16. Mt 28,20 no fa més que desenvolupar la idea de la precedència amb la promesa de la presència constant del Kyrios.

17. En Lc Jesús, un cop ressuscitat, no anuncia la seva pujada al Pare, però fa una afirmació que la deixa entendre: «Jo faré venir damunt vostre aquell que el meu Pare ha promès» (Lc 24,49). De fet, anteriorment, amb motiu de la transfiguració de Jesús, s'havia comentat, per part de Moisès i d'Elies, que hi hauria una «partença» (*exodos*) d'aquell (Lc 9,31), la qual tindria lloc a Jerusalem, i el relat evangèlic la qualifica d'«ascensió» (*analêmpsis*) (v. 51). Efectivament, quan arriba el moment, Jesús ressuscitat «és endut cap al cel» (*anêfereto eis ton ouranon*) (24,51). Així, doncs, en Lc el missatge específic es refereix a l'ascensió o pujada de Jesús al Pare, però aquest missatge es dissemina pel relat evangèlic, ja que les dones no reben cap ordre de comunicar als deixebles que Jesús ha ressuscitat (24,5-7). De fet, les dones només comunicaran que han tingut «una visió d'àngels, els quals asseguraven que ell viu» (24,23). En Lc, tot l'*onus probandi* recau sobre les aparicions. Per a Lluc, la història del sepulcre buit funciona com a verificació de la veracitat dels anuncis fets per Jesús sobre la seva resurrecció, i per això les dones són convidades a «recordar» (24,6.8).

Arribats en aquest punt, cal que aprofundim el sentit de certes homofonies existents entre els diversos relats del sepulcre buit, sobretot el fet que, amb la descoberta que les dones (en Jn, tan sols una dona) fan del sepulcre obert de Jesús, es produeix la intervenció extraordinària d'un personatge metaterrenal que es presenta com a senyor i dominador del reialme de la mort. Com ja hem assenyalat, les fonts contenen sis missatges pel que fa al sepulcre buit, quatre d'individus (un jove, un àngel o, per dues vegades, Jesús mateix) i dos de grup (dos homes o dos àngels). En tots ells hi ha alguns dominadors comuns: l'aspecte del personatge comunicador, la situació física del personatge amb relació al sepulcre i el caràcter omniscient de les paraules d'aquest sobre què ha passat amb el cos de Jesús i sobre què busquen les dones. D'altra banda, els doblatges existents en els relats de Mt, de Jn —i també, més veladament, de Lc— posen en evidència que es produeix una mena de desplaçament recíproc entre les quatre angelofanies (Mt, Mc, Lc, Jn) i les dues cristofanies (Mt, Jn) que hi són narrades, fins al punt que aquestes manifestacions se superposen i, per tant, semblen intercanviables.

Així, en Jn hi ha una cristofania en l'escena de reconeixement de Jesús per part de Magdalena (20,11-18). La cristofania pròpiament dita (vv. 14-17) inclou una frase de Jesús relacionada amb el fet que la dona ha «tocat» el cos d'aquest: «No em retinguis més», «deixa'm» (*mê mou haptou*) (v. 17).¹⁸ Tot seguit, Jesús en persona comunica el missatge a la deixeblla. Al costat d'això, l'angelofania (vv. 11-13) és de to clarament menor i passa desapercibuda en una escena focalitzada sobre el trobament de Jesús amb Magdalena.

Aquesta angelofania també és present en Lc, on adquireix, aparentment, més importància. Tanmateix, la comparació de Lc amb Mt i Mc evidencia que «els dos homes amb vestits resplendents» (Lc 24,4) es limiten a «recordar» a les dones la paraula pronunciada anteriorment per Jesús. Més que comunicar amb autoritat un querigma propi, com fa el personatge celestial en Mt i en Mc, els éssers angèlics de Lc recorden l'anunci fet per Jesús a Galilea,¹⁹ anunci que serà confirmat per ell mateix (24,46) ran de l'aparició «als Onze i als qui eren amb ells» (24,33).²⁰ En definitiva, en Lc l'angelofania es mostra del tot dependent de les paraules de Jesús, tant passades (les paraules del Jesús

18. La frase de Jesús «encara no he pujat al Pare» (v. 17) indica, *e contrario*, que ha ressuscitat.

19. Les paraules de Jesús citades en Lc 24,7 són de fet una barreja de les dues primeres prediccions de la passió, ambdues galilees (vegeu 9,22.43-44). Notem que totes dues prediccions són fetes als «deixebles», aparentment masculins (9,18.43). En canvi, de 24,6-8 resulta que la categoria «deixebles» inclou tant homes com dones.

20. L'expressió «els qui eren amb ells» inclou les dones deixebles (vegeu Lc 24,10; Ac 1,14).

terrenal) com presents (les paraules de Jesús ressuscitat).²¹ En Lc la tradició dels dos personatges celestials o angèlics en relació al sepulcre de Jesús és subsumida, com en Jn, per la figura de Jesús.

En Mt el breu contingut de la cristofania (28,10) sembla dependre del missatge de l'ampla angelofania prèvia (28,5-7), a càrrec de l'àngel del Senyor, el qui ha obert el sepulcre amb un gest espectacular i poderós i que parla amb un llenguatge rotund i omniscient («sé que busqueu»). I, malgrat tot, Mateu subratlla que l'àngel anuncia el que Jesús mateix «va dir» (v. 6) i que ell és un simple transmissor del missatge que li ha estat encarregat: «Heus ací el que us havia de dir» (v. 7). Per tant, cal preguntar-se si les paraules de Jesús als seus «germans» (Mt 28,10) són un abreujament de Mt 28,5-7 o bé en constitueixen el nucli primitiu.

Finalment, en Mc no sembla haver-hi, d'entrada, cap cristofania sinó tan sols una angelofania.²² El relat, però, és insòlit i quasi histriònic.²³ I, encara que s'interpreti la «por» (*fobos*) de les dones en el sentit d'un temor reverencial davant la grandesa de l'acció poderosa de Déu,²⁴ no deixa de sorprendre que aquest temor les incapaciti per a proclamar, precisament, les meravelles divines. D'altra banda, mentre que en Mt (28,2), Lc (24,23) i Jn (20,12) el personatge —o personatges— celestial és identificat com un «àngel», en Mc 16,5 tan sols es parla d'un «jove amb vestits blancs». ¿L'entén Mc com un àngel o com el mateix Jesús ressuscitat, que s'apareix a les dones que el buscaven com a crucificat? ¿No indicaria, doncs, Mc que hi ha un sol personatge celestial pel que fa a la descoberta del sepulcre buit?

21. Lc insisteix una vegada i una altra en la continuïtat entre la predicació del Jesús terrenal i les paraules del ressuscitat. D'aquí la cèlebre pregunta retòrica: «Per què busqueu entre els morts aquell que viu?» (24,5).

22. Vegeu DUNN, *Jesus remembered*, p. 829 n. 12, tot i un cert dubte («almost certainly»).

23. Els intents de disminuir la duresa del final en aresta de Mc (16,8) acostumen a ser poc feliços. P. ex., U. WILCKENS (*Auferstehung*, Stuttgart-Berlin 1970) opina que l'absència d'un relat d'aparicions en Mc s'explica pel fet que aquest encara no en coneixia cap, si bé coneixia el fet de les aparicions.

24. Vegeu B. STANDAERT, *Évangile selon saint Marc. Commentaire*, vol. III (Mc 11,1 à 16,20) (Études bibliques 61), Paris: Gabalda 2010. La «por» de 16,8 hauria de ser interpretada com una «révérence joyeuse», com una «craïente révérencielle» (p. 1195).

1.3. La reacció de les dones davant el missatge i la reacció dels deixebles

Els textos refereixen unànimement que les dones són les dipositàries de dos fets transcendents amb relació al sepulcre buit: la descoberta que la pedra havia estat apartada i que el cos de Jesús no era dins la cambra sepulcral,²⁵ i la recepció de l'explicació del fet que han rebut d'un personatge celestial. Els relats evangèlics narren diversos tipus de reaccions de les dones, tot just escoltat el missatge que els arriba. La més sorprenent és sens dubte la referida en Mc 16,8: terror i fugida, i després silenci i, per tant, desobediència al missatge.²⁶ Pitjor, impossible!

D'entrada, el caràcter extrem del text sembla que convidaria a posar fora del nostre dossier Mc 16,8 com un verset narrativament «inadequat», fruit de la fantasia o —per què no?— de la genialitat d'un narrador que vol acabar el seu relat amb un increïble cop d'efecte. També es podria pensar, com es fa sovint, que en 16,8 emergeix el teòleg que vol indicar la prossecució del camí de Jesús, el seguiment reiniciat necessàriament a Galilea, del qual les dones, amb la seva reacció, serien una contraimatge. La interpretació teològica de Mc 16,8 sembla demanada pel fet que Mc ha volgut acabar *així* el seu relat evangèlic i que, per tant, el verset posseeix un sentit narratiu i teològic que va més enllà de la literalitat de les paraules.²⁷ Ara bé, no és fora de lloc veure en

25. Hi ha una altra informació, referent a la cambra sepulcral, que no pot ser descurada: la permanència de dos objectes al damunt del banc de pedra situat «a la dreta» (Mc 16,5), en el qual s'asseu el personatge o els personatges celestials (vegeu Mc 16,5; Jn 20,12: «L'un al cap i l'altre als peus», com si volguessin respectar el que hi ha damunt del banc). Es tracta del «llençol d'amortallar» (Lc 24,12; Jn 20,5,6) amb què havia estat embolicat el cos de Jesús, i «el mocador que li havien posat el cap» (Jn 20,7) (vegeu Jn 11,44) —comportament prou testimoniatiu com a pràctica jueva i de molts altres pobles mediterranis, per tal de garantir que la boca del difunt quedi tancada i l'expressió del rostre no es deformi.

26. Igualment EvPe 57: «Llavors les dones van fugir plenes de por.» És probable que EvPe depengui precisament de Mc 16,8, però tampoc no és descartable que la por i la fugida subsegüent pertanyin a una tradició en consonància evident amb la naturalesa dels fets narrats: un sepulcre obert amb la gran pedra que el tancava correguda, un personatge amb vestits blancs que, dins el sepulcre, s'està tranquil·lament assegut... El «no us espanteu» de Mc 16,6 és més que justificat!

27. No és del tot evident escatir per què Mc ha volgut acabar d'aquesta manera el seu evangeli. Els autors es decanten generalment per una explicació teològica, de tipus paradoxal: es calla quan s'hauria de parlar. Vegeu J. GNILKA, *Das Evangelium nach Markus (Mk 8,27-16,20)* (EKK II/2; Zürich-Neukirchen, 1979), 344-345; X. ALEGRE, *Un silenci eloqüent*, Lliçó inaugural curs 1984-1985, Facultat de Teologia de Barcelona; C. FOCANT, *L'évangile selon Marc* (CBNT 2), Paris: Cerf 2004, 592-603. També, des del punt de vista narratiu i dramàtic, els elements presents en l'acabament de Mc 16,8 (por, fugida, silenci) són «trois éléments parfaitement consistents» (STANDAERT, *Marc*, III, 1193). Standaert cita la Poètica d'Aristòtil per a qui tot drama ha de provocar temor, i d'aquest temor surt una purificació i un redreçament de vida. Pel seu

Mc 16,8 una part dels fets ocorreguts.²⁸ Després del que els ha passat, les dones han quedat en estat de xoc, incapaces de reaccionar adequadament si no és mitjançant la por i la fugida. Es pot pensar que la por no es refereix només a l'experiència viscuda, sinó també a la por d'explicar-la: por de ser preses per persones faltades de seny, que expliquen coses increïbles (vegeu Lc 24,11: «un deliri»), o por de ser considerades —cosa pitjor encara— còmplices d'una profanació comesa amb el cadàver de Jesús (vegeu Jn 20,2: «s'han endut el Senyor fora del sepulcre»).29 Des del punt de vista de la lògica dels fets, que les dones callin (almenys, de moment) és una reacció prou comprensible.³⁰

Pel seu costat, Mt és coneixedor de la tradició de Mc 16,8 (la fugida de les dones acompanyada de la por i del silenci). Però Mt també ha tingut accés a l'altra tradició, la que diu que les dones han anat a trobar els deixebles a explicar-los l'ocorregut, tal com refereixen Lc 24,9 i Jn 20,2.18 (aquí, una sola dona, Maria Magdalena). Precisament en Jn 20,2 es diu que Magdalena va anar «corrents a trobar Simó Pere» i, d'una manera semblant, en Mt 28,8 es diu que les dones «van córrer a anunciar als deixebles» el missatge de l'àngel. En qualsevol cas, es tracta de dues tradicions (la de Mc i la de Lc-Jn) no gaire conciliables, com demostra l'afegit «amb una gran alegria» de Mt 28,8.³¹

costat, Adela Yarbro Collins subratlla el caràcter epifànic i numinós del final de Marc, que és representat per la reacció de les dones (*Mark. A Commentary* [Hermeneia], Minneapolis: Fortress 2007, 801).

28. En el que segueix no es voldria caure en cap historicització fàcil. Daniel Marguerat voldria distingir entre «silenci» (concepte narratiu i teològic) i «mutisme» (element historicitzant). Tan sols el primer seria present en Mc 16,8, text que hauria estat pensat per a fer una lectura teològica de la resurrecció. Aquesta lectura no es pot negar, sobretot perquè Marc ha volgut convertir 16,8 en el final del seu evangeli. Tanmateix, és possible tractar aquest verset des del punt de vista de l'acció dramàtica estricta, i llavors no té res d'especial que un esdeveniment de gran càrrega emocional provoqui el terror, la fugida i el silenci.
29. Aquesta és la conclusió de Magdalena. La diferència entre l'escena de Jn 20 i la de Mc 16 és que aquí les dones han entrat *dins* el sepulcre i han d'explicar que hi han trobat, no pas el cadàver de Jesús, sinó un *jove amb vestits blancs*, cosa, d'entrada, difícilment creïble.
30. ¿Haurien trencat les dones el seu silenci perquè Jesús se'ls va aparèixer, com suggereix Mt 28,9?
31. Mt 28,8 afirma, sobre les dones, que tenien «por» (com Mc 16,8) però que van anar «corrents» a informar els deixebles masculins (com en Jn 20,2): la frase «amb una gran alegria» (vegeu Mt 2,10) sembla voler indicar que la por no va impedir l'anunci. El motiu del silenci s'ha fos. Remarquem que la presència del verb *edramô* («córrer») en els relats de la resurrecció és notable: corren les dones (Mt 28,8; Jn 20,2) i corren els deixebles (Lc 24,12; Jn 20,4). Doncs bé, la forma verbal de Mc 16,8 «van fugir» (*efygon*) és pròxima a «córrer». Per tant, es podria dir que en Mt, en Mc i en Jn les dones se'n van corrents del sepulcre. La diferència és que, en Mc, corren i callen, mentre que, en Mt i en Jn, corren i parlen.

En resum, llevat de Mc, les altres fonts presenten les dones anant a informar els deixebles masculins del que ha passat, per mandat explícit del personatge celestial (Mt) o bé per pròpia decisió (Lc i Jn).

Pel que fa a la reacció immediata dels deixebles masculins (i, potser, la resta de deixebles femenins), tan sols entren en consideració Lc i Jn. En Mt el relat pressuposa que les dones els han comunicat el missatge, i que els deixebles s'han posat en marxa cap a Galilea, on trobaran Jesús a la muntanya que el mateix Jesús «els havia indicat» (28,16).³² En Mc no s'esmenta la reacció dels deixebles, però aquests ja han rebut la indicació d'anar a trobar Jesús a Galilea (14,28), i aquesta dada pot ser un indicatiu suficient sobre la reacció dels deixebles. En Lc (24,10b-12) les dones comuniquen als apòstols (els Onze i els altres) «tot això» que ha passat, i aquests reaccionen amb una incredulitat tenyida de menyspreu —les paraules de les dones els semblen un «deliri». Tan sols Pere se'n va «corrents» al sepulcre a fer una comprovació personal, el troba buit i «se'n torna a casa» sense treure cap conclusió final d'això succeït —malgrat l'astorament— i de l'estranyesa (*thaumazôn*) que experimenta. En Lc 24,24 es diu una cosa semblant d'«alguns dels qui són amb nosaltres», que també van al sepulcre i el troben buit.

En Jn 20,1-10, la comunicació apressada d'una sola dona, Maria de Magdala, als deixebles (com en Lc 24,10b) dóna pas a la reacció immediata de Pere, que «corre» cap al sepulcre (com en Lc 24,12). Aquí, però, són dos, Simó Pere i el deixeble estimat, els qui corren (també en Lc 24,24, es parla de més d'una persona). La reacció de Pere és, com en Lc 24, la de no treure cap conclusió del que veu (el llençol d'amortallar Jesús i el mocador que duia lligat al cap són encara dins el sepulcre), i se'n torna a casa (com en Lc 24,12), en clar contrast amb la reacció del deixeble estimat.³³

En resum, els deixebles reaccionen amb un notable escepticisme (l'excepció del deixeble estimat es justifica a bastament per les finalitats pròpies de la

32. Es tracta d'una indicació una mica sorprenent. De fet, tan sols pot ser relacionada amb Mt 28,10, on Jesús mateix ordena a les dones que diguin als deixebles que han d'anar a Galilea a veure'l. ¿Cal sobreentendre que Jesús precisa l'indret on es trobarà amb ells? ¿O bé és un element literari, no geogràfic, que vol posar en relació l'aparició de Jesús als Onze amb una muntanya deduïble del mateix relat evangèlic? El problema, en aquest darrer cas, és que, com Ulrich Luz reconeix, no es pot precisar res de quina muntanya es tracta: la muntanya de les temptacions, del Sermó de la muntanya, de la transfiguració? (*Das Evangelium nach Matthäus* (Mt 26-28) [EKK I/4]; Zürich – Neukirchen: Benziger – Neukirchener 2002, 437-438). De fet, la indicació pot ser un element introduït per un redactor conscient de la vaguetat del topònim «Galilea», esmentat en Mt 28,7.10.

33. Notem que la reacció del deixeble estimat davant la situació en què es troba el sepulcre buit («veu i creu», Jn 20,8) és única en els relats evangèlics (vegeu també Jn 19,35).

narrativa joànica). La notícia del sepulcre buit provoca, en els deixebles masculins, estupefacció i sorpresa, però no en treuen cap conclusió (comp. Lc 24,12 i Jn 20,9-10). I, davant la notícia del missatge celestial que les dones reclamen d'haver rebut, els deixebles reaccionen amb incredulitat, com es desprèn reiteradament de Lc (24,11.22-25) i del segon final de l'Evangeli de Marc (16,11).

1.4. *Quatre relats i un fil conductor*

Els quatre relats sobre el sepulcre buit, tot i la seva diversitat, coincideixen en dos elements narratius essencials: d'una banda, la descoberta, per part de les dones, que el sepulcre de Jesús és obert i que la pedra que el tancava ja no en segella l'entrada; d'altra banda, la resurrecció de Jesús com a explicació d'aquest fet insòlit, comunicada a les dones en forma de missatge per un personatge celestial. Es plantegen, doncs, tres temes: (a) quin és el contingut del missatge transmès a les dones; (b) quina és la identitat del personatge celestial —o personatges— que els comunica aquest missatge, i (c) quin és l'ordre probable dels esdeveniments que tenen lloc al voltant del sepulcre buit.

a) Sis són les ocasions en què, com hem vist, els relats evangèlics refereixen un missatge sobre la resurrecció de Jesús, anunciat a una o a més dones: una ocasió en Mc (16,6-7), una en Lc (24,5-7), dues ocasions en Mt (28,5-7; 28,10) i dues en Jn (20,13; 20,17). Aquest missatge pot tenir un contingut genèric, equivalent *de facto* al querigma pasqual (Jesús ha mort i ha ressuscitat), un contingut específic (anunci, per part de les dones, als deixebles masculins que vagin a Galilea o que Jesús puja al Pare) o tots dos continguts alhora. Val a dir que un missatge genèric, coincident amb el querigma cristià fonamental, té moltes probabilitats de ser secundari. El relat marcad és simptomàtic en aquest sentit. Si s'esporga Mc 16,6 (i Mt 28,5-6) de l'element típic del gènere de teofania («no us espanteu») —tot i això, prou justificat per la situació!— i se li lleven les referències intencionals i locals dictades per la mateixa escena («busqueu», «no és aquí», «mireu el lloc on l'havien posat»), queda l'afirmació nuclear del querigma cristià primitiu: «Jesús de Natzaret, el crucificat, ha ressuscitat» (que és l'únic missatge que resta en Lc 24,5-7, dit dues vegades) (vegeu igualment Jn 20,9). Per tant, és probable que, en un estadi primitiu de la tradició, el querigma o missatge genèric hagi estat introduït en el relat sobre el sepulcre buit, amb posterioritat als fets narrats.

Cal, doncs, fixar l'atenció en la part específica del missatge. D'entrada, és obvi que cal desestimar el motiu de la pujada al Pare (Jn 20,17), ja que encai-

xa de ple en el llenguatge i continguts joànics i, per tant, és secundari. Els altres dos motius que mereixen ser considerats tenen relació amb Galilea: el motiu de la precedència i el motiu d'anar a veure Jesús. Si bé es fa difícil de saber quin és el motiu més primitiu, notem que el primer motiu (la precedència) inclou el segon (la visió); en efecte, si Jesús precedeix els deixebles, significa que aquests el segueixen i que, per tant, s'han trobat amb ell i l'han vist. Per això en Mc 16,7 es diu: «allà (a Galilea) el veureu, tal com us va dir», quan, segons Mc 14,28 (i Mt 26,32), Jesús havia afirmat en l'últim sopar que els precediria a Galilea, però sense dir explícitament que allà el veurien.³⁴ De fet, la precisió no és necessària: si els precedeix, pressuposa que estan amb ell. A més, el caràcter particular de la forma verbal «precedir» parla igualment a favor del seu caràcter primitiu. En efecte, és més fàcil explicar el pas de la frase «us precedeix a Galilea» (Mt 28,7 i Mc 16,7) a la frase «(anuncieu) que vagin a Galilea» (Mt 28,10), que no pas a l'inrevés. En definitiva, el text de Mc 16,7 (i Mt 28,7) té bones probabilitats de ser el missatge específic que, segons la tradició més primitiva, les dones han de comunicar als deixebles: «Ell us precedeix a Galilea. Allà el veureu.»³⁵ Aquest missatge és semblant al de Mt 28,10, però aquí la hipotètica frase «us precedeix» ha esdevingut un simple «que vagin»: «Aneu a anunciar als meus germans que vagin a Galilea. Allà em veuran.»

b) La qüestió és saber quin personatge ha pogut pronunciar el missatge que reben les dones, és a dir, qui els l'ha transmès, qui se'ls ha manifestat: un àngel o Jesús mateix.³⁶ Sembla evident que, tal com indiquen els relats de Mc 16,1-8 i Jn 20,1-18, es tracta d'una persona i no de dues. Tanmateix, el desdoblament d'un a dos personatges celestials ha de ser força primitiu, ja que ha permeabilitzat els relats de Lc (24,4) i de Jn (20,12), on els dos éssers angèlics apareixen, com en Mc 16, dins el sepulcre.³⁷ D'altra banda, el personatge celestial és descrit amb trets que assenyalen la seva gran rellevància:

34. Potser per això en Mt 28,7 hom es limita a dir: «Allà el veureu.»

35. Notem que aquest és també l'anunci que fa Jesús en l'últim sopar relatiu a l'actuació dels deixebles durant la passió: «Tots fallareu» (Mc 14,27 par. Mt 26,31). Després, els anuncia que, després de ressuscitar, els precedirà a Galilea. La frase («després de la meua resurrecció us precedirà a Galilea») s'inspira en el missatge específic de la resurrecció, que sembla el nucli més antic del missatge pronunciat pel personatge celestial.

36. Dunn pensa que és un àngel (*Jesus remembered*, 829-830).

37. Tot i això, com ja hem assenyalat, els dos personatges de Lc es limiten a recordar les paraules de Jesús i dels dos àngels; en Jn, es limiten a doblar la pregunta d'aquell («Dona, per què ploreu?»). Potser el pas d'un a dos personatges celestials es deu al fet que tota paraula és vàlida pel testimoni, almenys, de dues persones (vegeu Dt 19,15; Mt 18,16), i cal testimoniar la resurrecció de Jesús!

parla amb autoritat, sostenint i ordenant; manifesta una plena omnisciència, sap què ha passat, què busquen les dones; domina i senyoreja sobre la mort d'una manera absoluta, n'ocupa l'espai (la cambra sepulcral) i es possessiona d'allò que delimita el món dels vius i dels morts (la pedra que tanca l'entrada del sepulcre).

En definitiva, tots els elements apunten cap a la figura del ressuscitat, el qual com a Senyor té poder i autoritat sobre tota cosa (vegeu Mt 28,18). És el ressuscitat qui es manifesta a les dones i els comunica el missatge que han de comunicar als deixebles (anar a Galilea, on ell els precedeix i on ells el veuran). De fet, no cal que anunciï cap querigma, ja que la seva presència és suficient per a posar en evidència que ha ressuscitat d'entre els morts: el querigma és ell mateix. Les dones queden, doncs, confirmades per la presència del mateix Jesús. De fet, segons Mt 28,9-10; Jn 20,11-18, Jesús es manifesta a les dones i, segons Mc 16,7; Mt 28,7.10, els diu que anunciïn als deixebles que els precedeix a Galilea i que allà el veuran.³⁸ Elles el reconeixen i, fins i tot, el toquen físicament mitjançant una abraçada (Mt 28,9; Jn 20,17).³⁹ Així, doncs, el missatge a les dones, comunicat en el context del sepulcre buit, remet originàriament a una cristofania, la qual, posteriorment, s'ha convertit en una angelofania (Mc, Lc) o bé ha quedat doblada: Jesús i els àngels o éssers celestials (Mt, Jn).

c) L'ordre dels esdeveniments relacionats amb el sepulcre buit pot concretar-se en la proposta següent. Un grup de dones descobreixen el sepulcre obert de Jesús, amb la pedra que abans el tancava apartada, i resten astorades i sense resposta. Però Jesús se'ls apareix vora el sepulcre, quan se n'anaven cuita-corrents i espantades pel que havia pogut passar i pel que els podria passar a elles (Mt, Mc?, Jn). Jesús, amb la seva presència corporal, que elles experimenten personalment, deixa clar que s'ha desfet dels lligams de la mort. Llavors, els comunica un missatge que les dones han de fer arribar als deixebles masculins, segons el qual cal que aquests vagin a Galilea, lloc on veuran Jesús, el qual ja els precedeix cap a l'indret anunciat. Les dones, del tot sorpreses, corren a dir-ho als deixebles, els quals oscil·len entre la total incredul-

38. Ens podem preguntar quan i per què apareix un personatge celestial, angèlic. Si bé ens movem en un terreny inestable, potser el detonant ha estat quan s'ha posat en boca de «joves amb vestits blancs» de Mc 16,5 el querigma de la resurrecció. Automàticament, una figura ambigua ha deixat de ser-ho i ha estat identificada com un àngel. Tanmateix, la tradició sobre la manifestació de Jesús s'ha mantingut, com mostren Mt 28,9-10 i Jn 20,11-18. Ha calgut, però, repartir les paraules i les presències.

39. Malgrat tot, l'escena de Jn 20,11-18 és de reconeixement (un hortolà acaba essent Jesús!), mentre que en Mt 28,9-10 és Jesús qui s'avança a manifestar-se a les dones.

litat i un petit interès que els porta a anar a examinar el sepulcre. No treuen, però, cap conclusió d'aquesta visita apressada i s'instal·len en la incredulitat. La paraula i el testimoni de les dones no aconsegueix convèncer-los. Caldrà que Jesús mateix se'ls aparegui perquè els deixebles masculins reaccionin i acceptin el fet de la resurrecció.

Notem que aquesta és la seqüència d'esdeveniments que apareix en Mc 16, 9-11, un relat sense diàlegs, en tercera persona, on Magdalena apareix anant tota sola al sepulcre de Jesús. En canvi, els relats evangèlics amb diàleg oscil·len entre una dona sola (Magdalena, segons Jn) i un petit grup de dones (dues, en Mt; tres, en Mc; un cert nombre, en Lc). Siguin les que siguin, cal subratllar que les dones van al sepulcre lliurement, endutes per l'afecte envers Jesús, el crucificat. Aquest afecte es concreta en la unció del seu cos mort (Mc i Lc) o la visita i, eventualment, el plany i el plor per ell (Mt i Jn). D'altra banda, és més fàcil pensar que Jn ha reduït la figura de les dones a una de sola (Maria Magdalena), així com ha reduït el grup de deixebles a dos de sols (Pere i Joan), més que no pas imaginar un procés invers. Per tant, ens decanem a pensar que, en aquest punt, la posició joànica és secundària: Maria Magdalena és la capdavantera del grup de dones galilees durant els esdeveniments que configuren la mort i la resurrecció de Jesús, però seria estrany que ara actués tota sola, quan abans no hi havia actuat. El sepulcre obert de Jesús és descobert per un grup de dones, encapçalat per Maria Magdalena, i no pas per ella tota sola.⁴⁰

En resum, l'anàlisi dels quatre relats evangèlics més antics mostra que es produeix un acord de base sobre l'ordre dels esdeveniments al voltant del sepulcre buit.⁴¹

40. Theissen es pregunta si la primera aparició de Jesús va ser a Maria Magdalena o a Pere, i conclou a favor de la primera (*Historical Jesus*, 496-499). Queda, però, una tercera possibilitat: Jesús es va aparèixer al grup de dones que havien anat al seu sepulcre, la capdavantera de les quals era Maria Magdalena, i aquest fet, unànime en la tradició de la passió-resurrecció, ha trobat una expressió singular en Jn 20,11-18. Aquest text ha estat reprès per un altre text, del segle II, que condensa alguns dels relats evangèlics provinents del segle I: Mc 16,9-11.

41. L'expressió és de THEISSEN-MERZ, *Historical Jesus*, 495: «a relatively large agreement over the course of events». Tot i això, Theissen defensa que «John 20.11-18 is a special tradition of the Johannine community with no historical nucleus» (ibid., 498). Tanmateix, com acabem de mostrar i com el mateix Theissen reconeix, els contactes entre Jn 20,11-8 i els sinòptics (sobretot Mt 28,9-10) semblen clars, almenys des del punt de vista dels motius literaris.

2. LES APARICIONS

2.1. *El motiu de la incredulitat*

Des del punt de vista narratiu, les aparicions comencen després que les dones han rebut la visita de Jesús ressuscitat quan eren a prop o relativament a prop del sepulcre. Cal, doncs, distingir entre l'aparició (una!) al grup de dones que han descobert el sepulcre buit i les aparicions (diverses!) a persones o grups de persones que coneixen el testimoni de les dones però que no li han donat crèdit o s'hi han mostrat escèptiques. Des d'aquest punt de vista semblaria que hi ha aparicions, adreçades sobretot als deixebles masculins, perquè hi ha incredulitat davant el testimoni aportat pels qui o per les qui han vist Jesús: «no havien cregut els qui l'havien vist ressuscitat» (Mc 16,14; vegeu igualment vv. 11.13).

El tema de la incredulitat emergeix en totes les fonts evangèliques. Hi ha dos tipus d'incredulitat: la que té com a objecte les dones i la que té com a objecte Jesús mateix. En relació a les dones, emergeix una incredulitat persistent davant la notícia que Jesús és viu i ha ressuscitat: «(els Onze) havien dubtat», sobreentès, de les paraules de les dones (Mt 28,17), «les seves paraules (de les dones) els van semblar (als Onze i als altres) un absurd» (Lc 24,11), la informació de les dones no és creïble segons els dos d'Emmaús, tristos i desencisats (Lc 24,22-23),⁴² «jo no creuré pas», afirma Tomàs, un dels Dotze, davant la informació que li comuniquen els altres deixebles sobre una primera aparició de Jesús (Jn 20,25). En relació a Jesús, es manifesta una incredulitat portada a l'extrem, que es detecta en Lc 24,36-44: els Onze i «els qui eren amb ells» reben la visita personal del ressuscitat i aquest ha de mostrar-los que no és un fantasma menjant peix davant d'ells: un narrador més aviat benivolent explica que «de tanta alegria no s'ho acabaven de creure» (!) (Lc 24,41). Es tracta, però, d'una incredulitat que no deixa de ser versemblant: davant quelcom inexplicable, un pot dubtar del que veuen els seus ulls i pensar que sofreix un engany o que és víctima d'una al·lucinació.

En resum, les aparicions semblen estar en relació directa amb les dificultats dels deixebles a acceptar que Jesús ha ressuscitat. Per tant, si bé no es pot

42. El desencís acompanya la incredulitat en el passatge d'Emmaús. Els dos deixebles saben que Jesús era el qui havia d'alliberar Israel i, davant la seva mort, se senten totalment decebuts. Això els incapacita per a comprendre: són «feixucs d'enteniment i de cor» (Lc 24,25). Igualment, en EvPe 59-60 es diu que «cadascun (dels deixebles) se'n va tornar a casa seva (a Galilea) afligit pel que havia passat». Arribats a Galilea, reprenen la feina habitual que tenien abans de ser cridats per Jesús: la pesca.

dir que l'única finalitat de les aparicions sigui capgirar en fe la incredulitat dels deixebles, aquest element n'és un component central, tal com es desprèn de l'episodi de Tomàs, el deixeble a qui Jesús diu: «No siguis incrèdul, sigues creient» (Jn 20,27).

2.2. *La freqüència i la ubicació de les aparicions*

La dificultat de creure que Jesús ha ressuscitat planteja el tema de la freqüència i la ubicació de les aparicions, és a dir, les circumstàncies d'espai i de temps que les envolten. Segons el resum que es troba en Ac 1,3 Jesús «els donà moltes proves (als deixebles) que era viu», és a dir, «se'ls va aparèixer durant quaranta dies i els parlava». Jesús, doncs, s'hauria aparegut sovint als deixebles en els dies successius a la seva resurrecció. Tanmateix, el mateix Lluc, autor de Lc-Ac, en el seu evangeli sembla concentrar tots els esdeveniments en un sol dia (!), el dia que comença amb la descoberta del sepulcre buit, que continua amb dues/tres aparicions (Lc 24,13-32.34.36) i que acaba amb l'ascensió de Jesús al cel (24,1-53). La ubicació de les aparicions narra-des o esmentades en Lc-Ac és evident: la ciutat de Jerusalem (24,11.33.47.50.52; Ac 1,4.8.12).

Pel que fa a Jn 20, les dues aparicions se succeeixen en un interval de vuit dies (el primer dia de la setmana, el dia en què es descobreix el sepulcre buit, i el primer dia de la setmana següent). Aquestes dues aparicions tenen com a destinataris els «deixebles», denominació genèrica que inclou certament «els Dotze», però que pot no equivaldre-hi totalment (Jn 20,19.26). La ubicació dels esdeveniments narrats en Jn 20,19-29 sembla no oferir dubtes: Jerusalem, indret on hi ha «el lloc (la casa) on es trobaven» (v. 19).

Pel que fa a Mc 16,9-20, les aparicions són tres: una que ha de ser considerada amb relació al sepulcre buit i que té lloc «el primer dia de la setmana» (vv. 9-11, la destinatària és Maria Magdalena), i dues més, que tenen com a destinataris els dos d'Emmaús (vv. 12-13) i els Onze (v. 14) —aquesta en continuïtat amb l'ascensió (vv. 15-20) (com en Lc 24,36-51 i Ac 1,3-9). Per a fixar temporalment aquestes dues aparicions el relat conté unes vagues determinacions temporals («després», «finalment»)⁴³. Com en Jn 20, tampoc en Mc 16, 9-20 no hi ha esment de cap lloc concret, però tampoc no es diu que se'n vagin

43. Es diria que la vaguetat present en Mc 16,9-20 és deutora de Lc 24.

a un indret diferent del que suposa el relat anterior (16,1-8). Per tant, la ubicació ha de ser Jerusalem.

En resum, la ubicació de les aparicions narrades en Lc 24-Ac 1, en Jn 20 i en Mc 16,9-20 sembla clara: una casa de Jerusalem. En canvi, la freqüència temporal varia: entre un i quaranta dies. L'aparició als Onze és testimoniada per totes tres fonts (Lc 24,36-49; Jn 20,19-29; Mc 16,14). A més, hi ha una aparició als dos d'Emmaús (Cleofàs i un altre deixeble, innominat), que és testimoniada per dues fonts (Lc 24,13-35; Mc 16,12-13), si bé amb divergències quant a la reacció dels deixebles.⁴⁴ L'aparició a Pere és només esmentada (Lc 24,34) (vegeu 1Co 15,5). Les aparicions a Jerusalem culminen amb l'ascensió en Lc-Ac i en Mc 16,9-20.⁴⁵

Per l'altre costat, Galilea es presenta com la ubicació de les aparicions narrades en les altres dues fonts (Mt 28,16-20; Jn 21,1-14). A Galilea també es refereix l'anunci de Mc 16,7. En Mt l'aparició és única i s'adreça als Onze, convocats a la «muntanya que Jesús els havia indicat» (Mt 28,16).⁴⁶ No hi ha determinació temporal sobre el moment de l'aparició. Tan sols es diu que els Onze s'han desplaçat a Galilea des de Jerusalem col·lectivament, quasi d'una manera corporativa. El to de la intervenció de Jesús és solemne i contundent, i s'hi explica la tasca futura dels deixebles. Es tracta d'un fragment conclusiu de tot el relat mateuà, carregat de contingut i de promesa («jo sóc amb vosaltres»). En qualsevol cas, hi ha una certa distonia entre l'ordre que reben

44. La divergència més clara és que en Lc 24 els dos d'Emmaús semblen trobar una reacció positiva per part de «els Onze i els qui eren amb ells» (v. 33), els quals exclamen: «Realment el Senyor ha ressuscitat» (v. 34). En canvi, en Mc 16 la reacció dels Onze i dels altres és d'incredulitat en relació «als qui l'havien ressuscitat» (*tois theasamenois auton egègermenon*, v. 14). Aquest masculí plural inclou, indubtablement, Maria Magdalena (v. 9) i els dos d'Emmaús (v. 12).

45. L'aparició a Magdalena (Jn 20,11-18; Mc 16,9-11) ha de ser tractada conjuntament amb la descoberta del sepulcre buit, i té com a finalitat aclarir l'enigma del que ha succeït. En canvi, les aparicions als deixebles (masculins) serveixen per a corregir i capgirar la seva incredulitat. Les dones es fan una pregunta i el personatge celestial (el mateix Jesús) els la respon. Els deixebles masculins, en canvi, no fan cas de la informació que les dones els fan arribar i es mantenen incrèduls. Són dues posicions ben diferents!

46. De fet, Jesús no ha indicat als deixebles cap muntanya precisa quan els ha anunciat que els precediria a Galilea (Mt 26,32). Tampoc, en la comunicació que les dones han de fer arribar als deixebles, Jesús no ha especificat el nom de cap muntanya: tan sols ha esmentat Galilea (28,10). ¿Es tracta de la muntanya de les benaurances (5,1)? Sembla que es tracti de «la» muntanya habitual, on Jesús puja amb els deixebles. ¿És la muntanya de la transfiguració (17,1)? Certament, es tracta d'un indret convingut i habitual, que mostra la complicitat entre Jesús i els deixebles i la continuïtat entre el Jesús terrenal i el celestial. Vegeu J. GNILKA, *Das Matthäusevangelium*, vol. II (HThKNT I/2), Freiburg: Herder 1988, 506).

«(tots) els deixebles/germans» (28,7.10) i el compliment de l'ordre a càrrec, tan sols, dels «onze deixebles» (28,16).

Com ocorre en Mt 28,16-20, tampoc no hi ha determinació temporal en l'altra aparició galilea, referida en Jn 21,1-19, la qual se situa concretament al «llac de Tiberíades» (21,1). Jn 21,14 precisa tan sols que va ser «la tercera vegada que Jesús es va aparèixer als deixebles després de ressuscitar d'entre els morts». Pel context, aquesta «tercera vegada» remet a les dues aparicions anteriors, narrades, respectivament en Jn 20,19-25 i 20,26-29, les quals tenen lloc a Jerusalem. Així, doncs, l'Evangeli segons Joan és l'únic document que explica que Jesús es va aparèixer a Jerusalem, primer, i a Galilea, després, respectivament als Dotze i als Set —inclosos aparentment en els Dotze: Pere, Tomàs, Natanael, els dos fills de Zebedeu (Jaume i Joan) i «dos deixebles més».⁴⁷

En resum, la ubicació de les aparicions narrades en Mt 28,16-20 i Jn 21,1-15 és Galilea, concretament i respectiva, una muntanya indeterminada i el llac de Tiberíades, dos indrets a l'aire lliure, familiars als deixebles. Els destinataris són els Dotze (Onze) i els Set, inclosos en aquells. No hi ha cap indicació temporal sobre el moment de les aparicions, si bé de Jn 21 es dedueix que l'aparició galilea de Jesús té lloc després de l'aparició o aparicions jerosolimitanes.⁴⁸ A més, en Mc 16,7 s'anuncia una aparició a Pere.

2.3. *El motiu del reconeixement*

Entre els sis relats d'aparicions, on Jesús s'adreça directament als deixebles (Mt 28,16-20; Lc 24,13-35; Lc 24,36-49; Jn 20,19-25; Jn 20,26-29; Jn 21,1-15), n'hi ha dos on Jesús, després d'un procés de comprensió, és reconegut per uns deixebles que, a l'inici, s'havien mostrat desencisats sense saber qui era. Em refereixo a l'episodi dels dos d'Emmaús i a l'aparició als Set a la vora del llac de Tiberíades. En canvi, en els altres relats, que narren la primera vegada que Jesús es troba amb el grup complet de deixebles (els Onze o els Onze sense Tomàs), el reconeixement es produeix més ràpidament, però cal un senyal que identifiqui Jesús com el ressuscitat.

47. Aquesta afirmació s'ha de matisar en funció de la datació de Jn 21: el segle II. En qualsevol cas, els responsables d'afegir aquest text a l'Evangeli segons Joan no van tenir dificultats per a establir una seqüència entre tres aparicions amb dues ubicacions diverses: Jerusalem (Jn 20) i Galilea (Jn 21).

48. Això no vol dir que l'aparició a Galilea sigui l'última de la sèrie d'aparicions. Jesús pot haver-se aparegut primer a Galilea, després a Jerusalem i finalment una altra vegada a Galilea.

Només hi ha un relat on la comprensió de la identitat de Jesús semblaria immediata: l'aparició narrada per Mt. Aquí, els deixebles el veuen i l'adoren (Mt 28,17). Però ni tan sols en aquest text (28,16-17) no deixa d'haver-hi reconeixement, si bé aquest és substituït per una indicació prèvia que funciona com un senyal d'identificació: la muntanya on Jesús se'ls apareixerà serà el lloc que ell mateix «els havia indicat» anteriorment (v. 16). Els Onze tenen, doncs, una indicació precisa sobre com i on podran reconèixer la identitat de Jesús. I, tot i això, el relat de Mt afirma que, anteriorment, «havien dubtat».⁴⁹

En tres dels relats en què Jesús s'apareix al grup complet de deixebles (els Onze) (Lc 24,36-49; Jn 20,19-25.26-29), el reconeixement no necessita tot un procés; n'hi ha prou amb un element. L'element de reconeixement arriba després de la salutació: «Pau a vosaltres» (Lc 24,36; Jn 20,19.26). Jesús, immediatament, mostra als deixebles «les mans i el costat» (Jn 20,20) o «les mans i els peus» (Lc 24,39) —i en Lc 24,40 fins i tot afirma, emfàticament, que té «carn i ossos»! Els senyals de la passió en el cos de Jesús indiquen de qui es tracta: aquell que els deixebles tenen al davant és realment el crucificat i, per tant, és real la seva resurrecció. El reconeixement arriba mitjançant la verificació ocular de les plagues als peus, a les mans i al costat. L'escena de Tomàs fa un pas més i Jesús proposa la verificació tàtil: el deixeble incrèdul és convidat a posar el dit a les plagues de les mans i la mà «dins» (!) el forat del costat, i a reconèixer aquell que té davant com Jesús, el crucificat. Igualment, en Lc 24,39 Jesús convida els deixebles a «palpar-lo», és a dir, a tocar el seu cos perquè s'adonin que no és un fantasma.⁵⁰

En els altres dos relats, en què els destinataris no són el grup complet de deixebles (els Set) o són una parella fora dels Dotze (Cleofàs i un altre, anònim), el reconeixement de Jesús es fa progressivament. En tots dos casos Jesús es presenta sense dir qui és, com un caminant o com un pescador, i es posa a parlar amb els interessats, després de fer-se'ls trobadís. El diàleg comença amb una pregunta aparentment intranscendent («de què parleu entre vosaltres tot caminant?», Lc 24,17; «nois, no teniu res per a menjar?»,

49. La traducció de la frase *hoi de edistasan* (v. 17) admet diverses possibilitats. Sovint es tradueix «alguns (dels Onze) (o dels altres deixebles?)», però, van dubtar». És preferible que l'adoració i el dubte siguin atribuïts a tots Onze: un aorist pot tenir valor de plusquamperfet (Lagrange). El dubte dels deixebles en Mt 28,17 s'adiu amb el seu escepticisme present en Lc 24,11: «Les seves paraules (de les dones) els van semblar un deliri (als deixebles) i no se les van creure.» Dubten, doncs, de la informació de les dones, segons la qual Jesús ha ressuscitat.

50. EvHe 28,15 conté una frase de Jesús semblant a la de Lc 24,39: «Mireu, palpeu-me i vegeu que no sóc un dimoni (= un esperit) sense cos.»

Jn 21,5), que toca, però, la situació de manca en què els deixebles es troben. El final de l'escena és de reconeixement ple: Jesús parteix el pa i els el dona (Lc 24,30; Jn 21,13). Aquest gest, de ressonància eucarística, realitzat en el marc d'un àpat compartit conjuntament, es vincula amb el fet d'identificar Jesús: «Se'ls obriren els ulls i el van reconèixer» (Lc 24,31), «Sabien que era el Senyor» (Jn 21,12). Entremig, el reconeixement passa per un altre estadi: en el camí d'Emmaús, Jesús explica als deixebles l'Escriptura mentre els cors d'aquests s'abruen i comencen a comprendre; a la vora del llac, Jesús és el fautor d'una pesca extraordinària, la qual porta el deixeble estimat a un reconeixement personal («És el Senyor», Jn 21,7) i a Pere i als altres a identificar progressivament Jesús («Cap dels deixebles no gosava preguntar-li qui era, perquè sabien que era el Senyor», Jn 21,12).

En resum, el motiu del reconeixement és la resposta narrativa —i vital— al motiu de la incredulitat. Els deixebles dubten, vacil·len, es mostren escèptics o netament incrèduls i, per tant, necessiten un senyal o fins i tot un procés per a comprendre la identitat de Jesús i entendre i fer-se seu allò que ell els vol dir. En cap dels relats existents, veure Jesús ressuscitat no és una operació immediata, automàtica, sense mediacions.

2.4. *El motiu de la missió*

Hem analitzat, des del punt de vista del reconeixement, els sis relats d'aparicions, on Jesús s'adreça directament als deixebles (Mt 28,16-20; Lc 24,13-35; Lc 24,36-49; Jn 20,19-25; Jn 20,26-29; Jn 21,1-15). Ara, els considerarem des de la perspectiva de l'encàrrec missioner que s'hi expressa. En els dos relats on s'activa un procés complet de reconeixement (l'episodi d'Emmaús i l'aparició a la vora del llac de Tiberíades) el ressuscitat no confereix directament cap missió, ni als dos deixebles que es dirigeixen a Emmaús ni als set deixebles que tornen a la riba del llac després d'una pesca extraordinària (153 peixos grossos). La missió és reservada als relats d'aparició referits al grup complet dels Dotze (o Onze). Notem, en aquest sentit, que els relats afectats pel tema de la missió són els mateixos en què el reconeixement venia per un element vinculat amb el cos de Jesús, portador de les marques de la passió (Lc 24,36-49; Jn 20,19-25.26-29), o bé amb la seva persona, en la mesura que el ressuscitat indicava un lloc per trobar-se amb els seus deixebles (Mt 28,16-20). En tots dos casos es tracta d'un senyal personal adreçat als Dotze/Onze, precisament aquells (i a més, segons Lc 24,33, «els qui eren amb ells») que rebran l'encàrrec de la missió.

Notem que Jesús ressuscitat envia els seus deixebles a la missió després que aquests hagin passat de la incredulitat al reconeixement. La missió deriva i depèn de la resposta positiva i cordial al fet de la resurrecció. Sense adhesió no hi ha missió. La resposta creient dels deixebles és, doncs, prèvia al fet de ser enviats. En Mt 28,17 es parla d'adoració, és a dir, de reconeixement de la condició divina de Jesús. En Lc 24,45 els deixebles obren finalment el cor i la ment per tal d'entendre les Escripures —gràcies, però, a l'acció de Jesús, que els la fa obrir! En Jn 20,20 els deixebles s'alegren «de veure el Senyor», és a dir, reconeixen el ressuscitat que acaba de mostrar-los les mans i el costat.

L'encàrrec missioner arriba immediatament. El trobem en Mt 28,18-20; en Lc 24,46-49; en Jn 20,21-22. Es tracta de tres textos majors, molt diversos entre ells i on, malgrat tot, es constaten algunes analogies més aviat sorprenents. Així, Mt posa en boca de Jesús ressuscitat la frase «aneu a tots els pobles» (28,19), que troba un ressò proper en l'expressió lucana «cal predicar a tots els pobles» (Lc 24,47) —la frase joànica «jo us envio a vosaltres» (Jn 20,21) tampoc no és lluny d'aquesta missió universal. La tramesa i recepció de l'Esperit Sant forma part igualment de Lc, si bé com a promesa (Lc 24,49), i de Jn, aquí com a realització (Jn 20,22).⁵¹ Encara, el tema del perdó dels pecats és comú a Lc (24,47) i a Jn (20,23).

En resum, si bé Mt 28,18-20 queda més al marge de la proximitat que es pot establir entre Lc (24,46-49) i Jn (20,21-22), cal dir que els tres relats d'aparicions de Jesús ressuscitat als Onze contenen el motiu comú de la missió. Aquest motiu, al costat del motiu de la incredulitat-reconeixement, sembla formar part de la percepció que les fonts primitives manifesten en relació al ressuscitat. S'estableix una continuïtat evident entre el missatge relatiu a la missió del Jesús ressuscitat i la praxi missionera del Jesús terrenal, així com dels seus deixebles.

2.5. *Traçar un itinerari*

Molts exegetes estan d'acord a dir que és impossible traçar un itinerari de les aparicions de Jesús ressuscitat, si no es vol caure en el risc d'adoptar una posició concordista. Tanmateix, els resultats obtinguts fins aquí mostren que es poden establir una sèrie d'analogies i relacions entre els relats evangèlics de les aparicions, per molt diversos que semblin i siguin.

51. En Mt l'esment de l'Esperit es troba en la fórmula baptismal. A més, en tots tres textos hi ha un esment del «Pare» (Mt 28,19; Lc 24,49; Jn 20,21).

La conclusió de l'apartat primer d'aquest estudi feia referència a l'actuació de les dones pel que fa al sepulcre buit: el seu paper actiu a l'hora d'anar-hi i descobrir-lo obert, el seu paper passiu quan eren visitades per un personatge celestial (que hem identificat com Jesús mateix) i el seu paper actiu a l'hora d'anar a trobar ràpidament els deixebles i comunicar-los la notícia, amb la incredulitat com a resposta.

A partir d'aquesta reacció dels deixebles, que no donen crèdit a la informació de les dones, i a partir de la necessitat de suscitar en ells un reconeixement, arriben les aparicions, actes derivats de la iniciativa lliure de Jesús envers els seus amics, els deixebles.⁵² Els relats d'aparicions no pretenen «demostrar» als deixebles que Jesús ha ressuscitat sinó que volen provocar la fe dels qui han conegut Jesús i *poden* reconèixer-lo com a ressuscitat. La primera aparició és a les dones, però aquesta aparició aviat resta desdoblada en virtut de la introducció del querigma pasqual en el relat, i sorgeixen així una angelofania i una cristofania.⁵³

Aquest estat de coses es veu reflectit en 1Co 15,5-8, un text no posterior a l'any 55 dC, on els destinataris de les aparicions són presentats cronològicament per aquest ordre: Pere (Cefes), els Dotze, els cinc-cents germans, Jaume, tots els apòstols i Pau. Exceptuant Pau, al qual Jesús «s'apareix» (1Co 15,8) o «és revelat en ell per Déu» (Ga 1,16), els altres destinataris de les aparicions són persones que han conegut el Jesús terrenal. Per tant, l'aparició-revelació de Jesús a Pau, ocorreguda uns quants anys després de la resurrecció de Jesús, no pot ser equiparada a les altres aparicions, les quals han tingut lloc

52. Daniel Marguerat insisteix en aquest punt: la resurrecció de Jesús passa per la vida d'algunes persones molt pròximes a Jesús, l'experiència de les quals no pot ser idèntica, ja que es tracta d'individualitats diverses. Aquest accent s'ha de completar dient que la diversitat no comporta divergència. En això que segueix, se subratlla el «sòl comú» sobre el qual han estat construïts uns relats que, en darrer terme, vehiculen unes experiències que han estat referides, comparades i transmeses.

53. L'argument de la censura de la presència de les dones (testimoniada en Mt 28,9-10, Jn 20,11-18 o Mc 16,9), segons el qual les dones haurien estat excloses per una part de la tradició (la recollida per Pau en 1Co 15,5-8) com les primeres a qui es va aparèixer Jesús ressuscitat, és tan atractiu com impossible de provar. Al meu entendre, és preferible explicar 1Co en altres termes: Magdalena i les altres dones han rebut la visita del Senyor tot just quan se n'anaven del sepulcre, i Pere l'ha rebuda, lluny del sepulcre, posteriorment (vegeu Lc 24,34). Tanmateix, aquesta aparició de Jesús a les dones ha estat desdibuixada pel fet que s'ha inclòs aviat en el relat del sepulcre buit en termes d'angelofania (Mt 28,2; Mc 16,5; Lc 24,4; Jn 20,12). Tan sols ha sobreviscut amb tot el seu esplendor, com a cristofania, en Jn 20,11.14-18 (a una dona) i, en un to més menor, en Mt 28,8-10 (a dues dones).

pocs dies o setmanes després de la descoberta del sepulcre buit per part de les dones.⁵⁴

L'ordre de 1Co 15,3-7 —Pau fixa una seqüència temporal amb l'adverbi «després», repetit quatre vegades— pressuposa que, el mateix dia en què les dones descobreixen el sepulcre buit de Jesús i aquest les visita mentre se'n tornen, Jesús s'apareix successivament a Pere i als Dotze/Onze a Jerusalem (igualmente en Lc 24,33-36). Ran de l'anunci de les dones, Pere, amb altres deixebles, ha anat al sepulcre i n'ha tornat sense concloure que Jesús havia ressuscitat. Els Dotze/Onze tampoc no han donat crèdit a la paraula de les dones i han continuat al lloc on eren, «amb les portes tancades» (Jn 20,19). Les primeres aparicions de Jesús tenen lloc, segons Lc 24,34.36 i Jn 20,19, en un interval curt de temps, totes al mateix dia, i els seus destinataris són Pere i els Dotze (1Co 15,5).⁵⁵ Després, «al cap de vuit dies» (Jn 20,26), els deixebles encara serien «al mateix lloc» i Jesús es tornaria a aparèixer als Dotze.

El problema es presenta amb l'episodi d'Emmaús, que tant Lc (24,13-35) com Mc (16,12-13) situen abans de l'aparició de Jesús als Dotze. Les possibilitats són dues. O bé es tracta d'una reubicació temporal, que Lluç duu a terme per interessos compositius: l'aparició als Dotze ha d'enllaçar amb el relat de l'ascensió. O bé es tracta d'un relat que no correspon a cap nucli històric, i que Lluç mateix hauria modelat fins al punt de convertir-lo en el relat d'aparicions més llarg dels conservats per les fonts evangèliques. L'esment que se'n fa en Mc 16,12-13 més aviat aniria a favor de veure-hi una tradició primitiva, però es fa difícil de pensar que l'aparició als dos d'Emmaús, dos deixebles no pertanyents als Dotze, tingui precedència sobre l'aparició a aquests, els deixebles cridats directament per Jesús i que han compartit amb ell moments centrals de la seva vida.⁵⁶

El segon problema, el constitueix l'aparició de Jesús als Dotze a Galilea, anunciada en Mc 16,7; Mt 28,7.10 i narrada en Mt 28,16-20. Segons això, els

54. És clar que els relats evangèlics d'aparicions i la tradició que Pau integra en 1Co 15 pertanyen a dos gèneres literaris diferenciats. La carta pretén de fonamentar l'autoritat apostòlica de Pau en relació a Jesús, posant-lo *a pari* amb els altres que han vist el Jesús gloriós, mentre que el relat evangèlic s'inscriu en una òptica més «neutra». Tanmateix, hi ha una dada, insòlita i difícilment reductible, que no es pot obviar: l'esment d'una única aparició de Jesús a «més de cinc-cents germans, la majoria dels quals encara viuen, si bé alguns ja són morts» (1Co 15,6). Em sembla, doncs, que usar 1Co 15,3-7 en el nostre dossier no és cap historicització abusiva.

55. És difícil aduir, de cara al tema del temps de les aparicions un text com Mc 16,14: quin sentit hi té l'adverbi «finalment»?

56. La ubicació del relat d'Emmaús encara és més sorprenent pel fet que Lluç és el teòleg del col·legi apostòlic, dels Dotze apòstols com a fonament de l'Església, tal com mostra l'episodi de l'elecció de Maties (Ac 1,15-26).

Dotze s'haurien desplaçat corporativament cap a Galilea per anar a trobar-se amb Jesús, al qual, segons Mc i Mt, encara no haurien vist ressuscitat. Què podem dir sobre la possibilitat que Jesús s'aparegués a Galilea? És un fet històricament plausible? La primera cosa a observar és que, segons Jn 20,26, vuit dies després de la primera aparició els deixebles encara són a Jerusalem i continuen «en aquell mateix lloc» «amb les portes tancades». Quin efecte ha tingut, doncs, la primera aparició? Aquesta informació connecta amb EvPe 58-60, on es diu que «el darrer dia dels Àzims», és a dir, vuit dies després de Pasqua els Dotze encara ploraven «afligits» a Jerusalem. I el text d'EvPe 59 continua: «(Després, en acabar les festes de Pasqua) cadascú (dels Dotze) se'n va anar a casa seva afligit pel que havia passat.» I a continuació, en EvPe 60, es comenta que Pere, Andreu i Leví fill d'Alfeu van «agafar els filats» i van anar a pescar. EvPe suposa, doncs, que al cap de vuit dies, *alguns* deixebles (no els Dotze!) van desplaçar-se a Galilea (una setmana de camí a peu). Naturalment, és temptador situar en aquest moment l'aparició de Jesús a set deixebles vora el llac de Galilea o Tiberíades narrada en Jn 21,1-14.⁵⁷

En qualsevol cas, si l'anada a Galilea ha existit,⁵⁸ ha estat limitada en el temps i en les persones. Molts deixebles i simpatitzants de Jesús s'han quedat a Jerusalem, per exemple, la seva família, el cap de la qual és Jaume, el germà gran del Senyor (vegeu Mc 6,3; Ga 1,19). Doncs bé, Pau refereix en 1Co 15,7 que precisament Jaume va rebre la visita de Jesús ressuscitat després de Pere, i aquest extrem també és testificat per EvHe 28,10, text judeocristià que presenta l'aparició de Jesús a Jaume com anterior a l'aparició al primer dels Dotze.⁵⁹

57. Segons EvPe 58-60, la temença dels deixebles més conspicus del grup dels Dotze (Pere, Andreu) a no ser capturats i executats com Jesús i el desencís davant un més que aparent fracàs, pot haver-los empès a refugiar-se a Galilea. Després, un cop el perill hauria passat, haurien retornat a Jerusalem, on els esperaven els altres que no havien deixat la ciutat. Tanmateix, l'episodi de Jn 21,1-14, que s'ubica precisament a Galilea, planteja la qüestió sobre el motiu de l'anada/retorn a la regió d'origen de la majoria de deixebles: ¿Hi han anat desencisats i per por, o bé hi han anat perquè aquesta era la voluntat de Jesús (Mc 14,28 i 16,7)? El retorn a la ciutat pot haver estat provocat per la força interior que els ha donat el trobament amb el ressuscitat (igual com succeí amb els dos d'Emmaús, Lc 24,33).

58. Notem que negar-ne l'existència comporta haver d'explicar l'origen de les referències a Galilea en Mc 16 i Mt 28, i els relats de Mt 28,16-20 i Jn 21,1-14. En aquest sentit, l'episodi de Jn 21,1-14, que s'ubica a Galilea, obre les qüestions del motiu de l'anada/retorn a la regió d'origen de la majoria de deixebles: ¿Hi han anat desencisats, hi ha anat per por dels jueus, o bé hi han anat perquè aquesta era l'ordre de Jesús?

59. Segons EvHe 28,10, Jaume havia fet prometença de no menjar res fins que no veiés ressuscitat Jesús d'entre els morts. Jesús se li apareix per tal que trenqui el dejuni i mengi. Li diu: «Germà meu, menja el teu pa, perquè el Fill de l'home ha ressuscitat d'entre els qui dormen.»

De fet, la tradició de Jerusalem, referida a la presència en ella dels Dotze i de molts altres deixebles, sembla que es conserva igualment en la referència a una aparició multitudinària de Jesús a cinc-cents persones (!), necessàriament homes i dones (1Co 15,6). La tradició reportada per Pau és del tot sorprenent: «(Jesús) es va aparèixer a més de cinc-cents germans una sola vegada, la majoria dels quals encara viuen, però alguns ja són morts.» ¿Tenim aquí la base humana de la comunitat de Jerusalem, formada alhora per jueus de Galilea (els dirigents del grup de Jesús, els seus familiars i simpatitzants) i de Judea (fonamentalment, Jerusalem i rodalies)? Si hem d'interpretar aquesta aparició en línia amb les altres, força més modestes pel que fa a nombre de persones, es tracta d'una aparició destinada a dissipar dubtes sobre la resurrecció de Jesús i a empènyer els seus seguidors cap a la missió.⁶⁰

Resten només, segons 1Co 15, les aparicions a Jaume i a «tots els apòstols» (v. 7). Notem que l'aparició a Jaume és situada després de la dels cinc-cents, i es trenca així la progressió numèrica (un) Pere — Dotze — cinc-cents. Pel que fa als apòstols, aquests semblen els qui es dediquen a la missió. Segons això, i potser ubicades erròniament des del punt de vista cronològic, hi ha l'aparició a Jaume, «columna» amb Pere-Cefes i Joan (Ga 2,9), dirigent de la comunitat de Jerusalem, i l'aparició als missioners («els apòstols»).

Tenim així completada la seqüència de les aparicions de Jesús, cenyides en els destinataris (tan sols, deixebles), en l'espai (Jerusalem i, una mica, Galilea) i en el temps (unes quantes setmanes).⁶¹

60. Faig notar que aquesta xifra («més de cinc-cents») troba un paral·lelisme interessant en una altra xifra («unes cent vint persones»), el nombre de gent que, segons Ac 1,15, hi havia en el cenacle ran de l'elecció de Maties, el dotzè apòstol. Els membres de l'agrupació d'Ac 1,13-14 són els Onze, «algunes dones, amb Maria, la mare de Jesús» i «els germans d'ell».

61. La qüestió del tipus d'experiència duta a terme pels destinataris de les aparicions de Jesús, es mou en el camp de la realitat, de la qual no són absents els sentits (vista, oïda i, eventualment, tacte). No es tracta, per tant, d'un fenomen interior i individual que després s'hauria «posat en comú». G. Theissen, seguint P. Lampe, ha formulat cinc característiques que tipifiquen les aparicions com a quelcom pertanyent al terreny de la «realitat»: a) la presència dels sentits; b) el caràcter intersubjectiu de l'experiència, que ha de ser diferenciada d'una simple vivència individual; c) la convicció, compartida pels deixebles, que Déu té poder per a fer sortir vida de la mort; d) el reforç emocional que reben els deixebles, plens de mancances (la fugida, la negació), pel fet de trobar-se amb el ressuscitat; e) el reconeixement social de la fe en la resurrecció en les comunitats cristianes naixents (G. THEISSEN, *Erleben und Verhalten der ersten Christen. Eine Psychologie des Urchristentums*, Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus 2007, 159).

3. CONCLUSIÓ

En el seu «Discurs de la Veritat» (II,70b), Cels afirma que la resurrecció de Jesús és cosa «d'una petita dona i dels de la confraternitat». No anava errat. Tot el que es refereix als esdeveniments de Pasqua, és a dir, al sepulcre buit i a les aparicions, s'adreça tan sols als deixebles de Jesús, masculins i femenins. Ells n'han estat els testimonis i ells n'han transmès el record i la memòria.⁶² Tanmateix, la tradició no es mou homogèniament i, ja des d'antic, començant per Cels, s'hi adverteixen imprecisions i fins i tot contradiccions. Les notícies al voltant de la resurrecció de Jesús tenen un caràcter fragmentat i dispers. Mentre que a propòsit del relat de la passió, és possible resseguir els esdeveniments narrats d'una manera més o menys paral·lela pels quatre evangelis primitius o canònics, en el cas dels relats de la resurrecció l'esforç per fixar un quadre de comprensió es fa molt més ardu. Amb tot, les anàlisis precedents mostren que tant els relats del sepulcre buit com els relats de les aparicions són diversos però no forasters entre si. I és aquesta afinitat poc visible, aquest fil roig sovint imperceptible, allò que assenyala, en ells, la bipolaritat fe-història. Ens trobem davant de relats construïts des d'una tradició limitada a unes pinzellades fonamentals i des de la fatiga per a explicar allò que és in-explicable en el doble sentit: allò que no pot ser explicat sinó tan sols esbossat, i allò que no admet explicació pel fet de trobar-se a la frontera entre el món diví, sense fronteres, i el món humà, limitat i contingent.

Els relats del sepulcre buit s'inicien amb una dificultat que desconcerta i deixa sense resposta: un sepulcre que havia estat tancat ara és obert, i el cos que hi reposava ha desaparegut. Tan sols en queden les peces de roba que embolcallaven el cadàver (el llençol i el mocador del cap). El fet deixa oberta la incògnita, i la primera hipòtesi és que algú s'ha emportat aquell que hi reposava. Pel que fa als relats de les aparicions, el detonant és la incredulitat dels deixebles, sobretot masculins, davant la informació de les dones que han anat al sepulcre. Els deixebles masculins no donen crèdit a la paraula d'aquestes, no tant pel fet que siguin dones (malgrat Lc 24,22-23) sinó sobretot pel fet que allò que anuncien trenca totes les previsions. La resurrecció de Jesús és increïble, és a dir, no pot ser demostrada per la raó i no pertany a allò que s'admet com a realitzable en l'ordre del món i la natura.

62. Sobre la distinció entre «record» i «memòria», vegeu el capítol introductori, titulat «La tradició de Jesús», del meu llibre *Jesus. An Uncommon Journey* (WUNT II), Tübingen: Mohr Siebeck 2010, p. 1-43.

La resposta al desconcert de les dones tan sols pot ser temperat per un missatge celestial. Elles s'han endinsat en l'àmbit metaterrenal (el món insondable de la mort) i només d'allà (del món celestial i lluminós) els pot venir la claror que necessiten: cal un missatge que estigui a l'alçada del que s'ha esdevingut. El cel ha de parlar, com ho havia fet al Jordà i a la muntanya de la transfiguració. Però la tradició ha desdoblant el missatge en dos missatgers: un personatge angèlic i Jesús mateix. En efecte, sembla que, en el decurs de la tradició, hom ha introduït una angelofania vinculada amb el querigma de la comunitat, i aleshores la resposta a les dones ha esdevingut obra d'un missatger, netament suprahumà (en aspecte, vestits i coneixements), i no del mateix Jesús, com era a l'inici. La cristofania és, doncs, original: la presència tangible del ressuscitat explica, per ella mateixa, la seva resurrecció com a acció de Déu; a més, en el missatge comunicat a les dones perquè el transmetin als deixebles masculins, el ressuscitat esmenta Galilea com el lloc on els deixebles masculins el veuran.

Tanmateix, davant la incredulitat i el desencís dels deixebles, és insuficient el testimoni de les dones, les quals s'esforcen en va per ser cregudes —elles mateixes, sotraguejades per una notícia que les ultrapassa. Cal que hi hagi, també per als deixebles masculins, una presència tangible que els arrenqui de la incredulitat i els porti al reconeixement, que els faci sortir de la inactivitat clandestina i els empenyi a la missió. Les aparicions no són demostracions del ressuscitat sinó invitacions d'aquest a anar més enllà de totes les previsions. En aquest sentit, Galilea pot ser entesa com un nou començ, ja que de fet en les aparicions la referència a la missió és constant. El temps que segueix a la resurrecció de Jesús s'orienta cap a la donació de l'Esperit i cap a la missió, la qual per la seva mateixa naturalesa és universal.

La pregunta final és sobre la manera com els deixebles han reconegut Jesús com a ressuscitat. ¿Es tracta d'un reconeixement puntual, immediat, que en té prou amb una sola manifestació de Jesús, o bé cal pensar en un reconeixement que es va obrint pas a mesura que les aparicions del ressuscitat se succeeixen i la visita d'aquest esdevé objecte de testimoni i transmissió? No em refereixo a un creixement de la «consciència» dels deixebles, a una mena d'autoconvenciment creixent, que seria equivalent a una fantasia o una al·lucinació. Ben al contrari, allò que reforça el reconeixement, és a dir, la fe dels deixebles en la resurrecció, són les visites repetides que Jesús els fa. Les aparicions susciten i consoliden progressivament la fe dels deixebles.

Hi ha detalls que porten a pensar que els deixebles guanyen en convenciment a mesura que Jesús ressuscitat els visita, ara els uns, ara els altres.

1Co 15,5-7 testimonia almenys tres aparicions col·lectives de Jesús (als Dotze, als cinc-cents i als «apòstols» o missioners) i dues d'individuals (a Pere i a Jaume, el germà del Senyor). Jn 20-21 testimonia dues aparicions col·lectives (als Dotze/Onze, a Jerusalem, i als Set, a Galilea) —a més de l'aparició individual a Maria Magdalena (20,11-18). Encara, ja hem fet notar que en Lc 24 tot sembla succeir en un sol dia, mentre que en Ac 1 es diu explícitament que Jesús es va aparèixer sovint «durant quaranta dies» (v. 3). Tots aquests textos poden implicar una comprensió creixent de la resurrecció, que es forja amb la iniciativa que pren Jesús ressuscitat de visitar els seus amics, fins a cinc-cents alhora!

Resseguint tots els relats d'aparicions, la persona més visitada per Jesús sembla que és Pere, membre del grup dels Set, dels Dotze i dels cinc-cents, i al qual, a més, Jesús s'hauria aparegut personalment (segons 1Co 15,5 i Lc 24,34). Pere pot ser un bon exemple de deixeble que «necessita» algunes aparicions, acumulatives, per a créixer en el reconeixement i arribar a la confessió de fe (Jn 21 és la tercera aparició, després de 20,19.26). Això mateix es podria dir dels altres deixebles. Per tant, les aparicions de Jesús dissipen els dubtes d'aquests i reforcen la continuïtat de la missió. Jesús deixarà de manifestar-se al cap d'unes quantes setmanes: l'ascensió o «pujada al cel» representa, gràcies al geni narratiu i teològic de Lluc, el punt i final de les aparicions. No representa, però, la fi de la presència del Senyor, que és aquí i tornarà.

BIBLIOGRAFIA

- BAUCKHAM, R., *God Crucified*, Carlisle: Paternoster 1998.
- DUNN, J. D. G., *Jesus remembered* (Christianity in the Making 1), Grand Rapids – Cambridge: Eerdmans 2003, 828-841.
- HURTADO, L., *Lord Jesus Christ. Devotion to Jesus in Earliest Christianity*, Grand Rapids – Cambridge: Eerdmans 2003.
- LÉON-DUFOUR, X., *Résurrection de Jésus et message pascal*, Paris: Seuil 1971.
- PERKINS, Ph., «The Resurrection of Jesus of Nazareth», en B. CHILTON & C. A. EVANS, *Studying the Historical Jesus. Evaluations of the State of Current Research* (NTTS 19), Leiden: Brill 1998, 423-442.

PUIG i TÀRRECH, A., «Les dones en els relats sinòptics de la resurrecció», *Butlletí ABCat*, sup. 7 (1994) 87-104.

—, *Jesús. Un perfil biogràfic* (Perfils 50), Barcelona: Proa ⁵2004, 609-628.

SCHLOSSER, J., *Jésus de Nazareth*, Paris: Noesis 1999, 325-337.

THEISSEN, G. – MERZ, A., *The Historical Jesus. A Comprehensive Guide*, London: SCM 1998 [alem. 1996], 474-511.

WILCKENS, U., *Auferstehung*, Stuttgart-Berlin 1970.

WRIGHT, N. T., *The Resurrection of the Son of God* (Christian Origins and the Question of God 3), Minneapolis: Fortress 2003.